

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра українського прикладного мовознавства

У ВИМІРАХ СЛОВА

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
НА ПОШАНУ ПРОФЕСОРА ІРИНИ КОЧАН**

Львів 2019

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. *Мацюк З.О.*,
канд. філол. наук, доц. *Станкевич Н.І.*,
канд. філол. наук, доц. *Мазурик Д.В.*, ст. викл. *Антонів О.В.*,
канд. філол. наук, доц. *Туркевич О.В.* (відповідальний редактор),
канд. філол. наук, доц. *Фецько І.М.* (відповідальний секретар)

*Рекомендувала до друку Вчена рада філологічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 5 від 29 січня 2019 року)*

Рецензенти:

Бацевич Ф.С. – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального мовознавства філологічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка;

Загнітко А.П. – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської
філології Донецького національного університету імені Василя Стуса,
член-кореспондент НАН України

У 11 **У вимірах слова** : збірник наукових праць на пошану професора
Ірини Кочан / упоряд. Олександра Антонів, Оксана Туркевич, Іванна
Фецько. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 502 с. ; фото.

У збірнику праць на пошану професора Ірини Кочан вміщено наукові
статті, присвячені актуальним питанням мовознавства, термінології,
термінографії, лексикології, лексикографії, граматики, лінгвостилістики,
культури мови, лінгводидактики, історії мови. Подано науково-методичний
доробок д-ра філологічних наук, проф. Ірини Кочан.

Для науковців, викладачів і студентів закладів вищої освіти.

УДК 811.161.2-057.4]:378.4(477.83-25)ЛНУ](082.2)

© Колектив авторів, 2019

© ЛНУ імені Івана Франка, 2019

ТЕРМІНОЛОГІЯ І ТЕРМІНОГРАФІЯ

УДК 81'36:811.161.2:81'276.6

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ ВАД УКРАЇНСЬКИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОДАВАННЯМ ПРОЦЕСОВИХ ПОНЯТЬ¹

Михайло Гінзбург

*Інститут транспорту газу,
вул. Конєва, 16, 61072 Харків, Україна
тел.: 050 625 24 71
ел. пошта: mychajlo.ginzburg@gmail.com*

У статті досліджено важливі для фахових текстів особливості подавання процесових понять, пов'язані з дієслівною формою термінів та успадкованими від твірних дієслів граматичними категоріями віддієслівних іменників на **-ння**, **-ття** у процесовому значенні.

Ключові слова: процес, предмет, процесове поняття, термін, процесове значення, дієслово, віддієслівний іменник, інфінітив, дієприслівник, дієслівна форма на **-но**, **-то**.

Загальна постановка проблеми. Основною вадою сучасних фахових текстів є насамперед не окремі хибні терміни, а вживання граматичних форм і синтаксичних конструкцій, не властивих українській

¹ До процесових належать поняття, виділені за двома різними критеріями: семантичним і словотвірним. За семантичним критерієм до процесових понять належать усі поняття категорії **процес**, тобто поняття, що відбивають ознаки, пов'язані зі змінністю/незмінністю в часі. А за словотвірним критерієм до процесових належать такі поняття інших категорій (**предмет**, **властивість**), позначки (терміни) яких походять від назв певних процесів. Серед них є такі поняття: предмети, пов'язані з процесами; ознаки предметів, спричинені процесами та пов'язані з процесами; ознаки процесів [11].

мові. Більшість таких форм і конструкцій узвичаїлись під багаторічним впливом російської мови, а інші поширилися останніми роками під впливом англійської мови внаслідок масового перекладання міжнародних і європейських стандартів та ухвалювання їх як національних.

Унаслідок цих впливів автори сучасних українських фахових текстів віддають перевагу іменниковим¹ конструкціям, що є результатом калькування російських традицій [16 : 27], тоді як характерною рисою українського мовлення є його «одієслівлюваність», яка відбиває органічну здатність українців усе бачити в динаміці, русі й передавати це дієсловами [1 : 152]. По суті, дієслово – центральний інструмент мовлення. І не випадково воно, будучи структурно й категорійно найскладнішою частиною мови, надає авторові чи не найбагатший арсенал виражальних засобів. Якщо іменник позначає матерію, то дієслово – енергію, і саме енергія творить і перетворює матерію. Як мовний вираз енергії та руху дієслово дає змогу не тільки описувати позамовну дійсність у розвитку, а й застосовувати українській синтаксис у всьому його розмаїтті, позбавляє виклад гнітючої монотонності, заряджає його особливою динамікою [20 : 178].

Першою і найтипівішою помилкою, спричиненою вживанням іменникових конструкцій, є нагромадження віддієслівних іменників на **-ня, -ття**, яке порушує мелодійність звучання монотонним «няканням» [2 : 132]. Окрім недоброзвучності виникає ще проблема збігу відмінкових форм цих іменників. Річ у тім, що мова завжди свідомо прямує до повного й легкого розрізнення відмінкових форм, а однаковість форми таких іменників у називному, знахідному та кличному відмінках однини і множини та ще й в родовому однини часто-густо так ускладнює речення,

¹ Російські мовознавці вживають терміна **имя** у двох основних значеннях [3 : 174–175]: 1) як спільну назву змінних слів (іменників, прикметників і числівників), об'єднаних граматичною категорією відмінка і тим самим протиставлених дієсловам; 2) як коротку форму терміна **имя существительное**. Українською в першому значенні вживають терміна **іменні частини мови** (скорочено **ім'я**), а в другому – **іменник** [9 : 93; 22 : 217–219], і відповідно російський прикметник **именной**, що означає «относящийся к имени», залежно від значення має два різні українські відповідники: **іменний** (пов'язаний з **іменними частинами мови**) та **іменниковий** (стосовний до **іменника**). З огляду на це, коли йдеться про вживання іменників замість дієслів, українською правильно казати про **іменниковий** (а не іменний) **характер викладу**, **іменниковий стиль**, **іменникові конструкції**, **іменникові словосполучення** тощо.

що стає важко зрозуміти його зміст [24 : 8]. Саме тому Б. Антоненко-Давидович радить віддавати перевагу дієслову в неозначеній формі й різних особових формах, а також дієприслівнику над віддієслівним іменником, але закликає не робити хибних висновків, ніби віддієслівних іменників треба уникати скрізь. Вони є в українській мові, без них годі обійтись. Вони звичайно виконують у реченнях функцію підмета або додатка [2 : 132, 134].

Другою типовою помилкою авторів фахових текстів є те, що віддієслівних іменників, там, де вони доречні, часто-густо вживають неправильно, оскільки не зважають на граматичні особливості української мови.

З огляду на велику кількість помилок, пов'язаних з подавання процесових понять у фахових текстах, актуальним залишається завдання дослідити важливі для фахових текстів особливості подавання процесових понять, пов'язані зі стилістичними і граматичними відмінностями української мови від інших мов, насамперед від російської.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із мовознавчих праць, що надають практичні рекомендації авторам фахових текстів, треба насамперед зазначити посібник «Антисуржик» за ред. О. Сербенської [1], перше видання якого побачило світ 1994 року, та працю Н. Непийводи «Сам собі редактор» [16]. Нещодавно опубліковано монографію П. Селігея [20], яка поєднує ґрунтовність з практичними рекомендаціями.

Як мовознавчі праці [16 : 27; 20 : 160–183], так і основоположні національні стандарти [15 : п. 6.1.2; 21 : п. Д.11.2] радять авторам фахових текстів віддієслівні іменники на *-ння*, *-ття* у процесовому значенні замінити дієслівними формами. Проте в них розглянуто лише найпростіші випадки, і ці практичні рекомендації ніяк не пов'язані з проблемами змінювання частиномовної форми терміна й успадковування дієслівних категорій різними віддієслівними утворами, що, як показано в академічній граматиці [6], є особливістю української мови. Це робить актуальним дослідити проблему перетворювання іменникових конструкцій на дієслівні під цим кутом зору.

Мета статті – дослідити важливі для фахових текстів особливості подавання понять категорії *процес*, пов'язані з дієслівною формою термінів та успадковуванням граматичних категорій твірних дієслів віддієслівними іменниками на *-ння*, *-ття* у процесовому значенні.

Виклад основного матеріалу.

1. Дієслівна форма термінів.

Пораду заміняти дієслівними формами віддієслівні іменники зазвичай супроводжують застереженням: «якщо вони не є усталеними термінами» [20 : 177]. Таке застереження, на нашу думку, виникло під впливом російського мовознавства¹ і виходить із припущення, що термінами можуть бути лише іменники або іменникові словосполучення. Так, у російськомовних тлумачних словниках (зокрема серії видавництва «Русский язык») і термінологічних стандартах колишнього СРСР поняття категорії *процес* подавано² зазвичай віддієслівними іменниками та іменниковими словосполученнями, у яких головним словом є такі іменники в називному відмінку, хоча перекладні термінологічні словники містять окремі дієслова, іноді паралельно зі спільнокореновими віддієслівними іменниками.

У правилах міжнародної стандартизації передбачено, що термінами можуть бути не лише іменники та іменникові словосполучення, а й дієслова (*англ. verb*), прикметники (*англ. adjective*) і прислівники (*англ. adverb*) [26 : п. 6.2.3.3]. Наприклад, у міжнародному стандарті ISO 17100:2015 [27] на позначання процесів паралельно застандартизовано як дієслова *translate* (п. 2.1.1), *interpret* (п. 2.1.7), *post-edit* (п. 2.2.4), *proofread* (п. 2.2.8), так і віддієслівні іменники *translation* (п. 2.1.2), *check* (п. 2.2.5), *revision* (п. 2.2.6), *review* (п. 2.2.7), причому для основного процесу перекладання застандартизовано як іменник *translation*, так і дієслово *translate*.

Цікавим у міжнародній практиці є також те, що застандартизувавши в п. 2.1.1 цього міжнародного стандарту термін-дієслово *translate*, розробники вживають його по тексту в потрібній граматичній формі, наприклад, у п. 2.3.2 у формі «*to be translated (2.1.1)*» і при цьому посилкою явно зазначають, що це форма того самого терміна. Так само, застандартизувавши терміни-іменники *revision* (п. 2.2.6) і *review* (п. 2.2.7), розробники за потреби вживають їх по тексту у формі дієслова (наприклад: «*2.4.5 reviser – person who revises (2.2.6)*» і «*2.4.6 reviewer – person who reviews (2.2.7)*») і при цьому посилаються саме на терміно статті 2.2.6 і 2.2.7.

¹ У [19 : 228] зазначено, що в російськомовних текстах конструкції з розщепленим присудком залежно від контексту та лексичного складу самої конструкції можуть бути як доречними, так і недоречними. Зокрема Д. Розенталь вважає їх доречними, коли вжито *технічного терміна* або усталеного звороту.

² В українських текстах дієслівні форми на *-но*, *-то* від дієслів недоконаного виду доречні, коли йдеться про багаторазову результативність, і лише випадки, коли дієслівні форми на *-но*, *-то* недоконаного виду не мають значення багаторазовості, є полонізмами [4 : 484].

У правилах української стандартизації також зазначено, що «сукупність термінів-іменників, які відображають систему понять, дозволено доповнювати дієсловами, прикметниками тощо, регулярно вживаними в нормативних документах» [21 : п. Г.1], а «наявні в термінах дієслова і віддієслівні іменники відповідно до контексту, в якому вжито термін, можна замінювати всіма нормативними граматичними формами та категоріями. Наприклад, використане в застандартизованому терміні дієслово доконаного виду чи похідний від нього віддієслівний іменник за контекстом можна замінювати дієсловом недоконаного виду чи відповідним віддієслівним іменником» [15, п. 6.1.2].

Отже, стосовно до українських фахових текстів подане вище застереження, пов'язане з лише іменниковою формою терміна, є хибним, і для поняття категорії *процес* у певному контексті як термін можна вживати особової форми дієслова, дієслівної форми на *-но*, *-то*, інфінітива чи дієприслівника замість відповідного віддієслівного іменника на *-ння*, *-ття*, навіть якщо терміна застандартизовано в іменниковій формі. При цьому залежно від контексту для особової форми дієслова чи зазначених віддієслівних утворів потрібно обрати відповідне граматичне значення виду (недоконаний чи доконаний).

2. Синтаксичні явища, спричинені використанням іменникового стилю.

Іменниковий стиль, як відомо [20 : 164–165], спричинює такі три синтаксичні явища.

1) **Розщеплення присудка**, тобто вживання замість простого дієслова-присудка сполуки спільнокореневого віддієслівного іменника, який називає конкретний процес, і напівповнозначного дієслова¹ з узагальненою семантикою, яке лише вказує на дію взагалі [18 : 264; 24 : 12] і є носієм основних дієслівних граматичних значень часу, способу, виду, особи, числа та роду. Наприклад, *проводити*//*провести випробування* замість *випробовувати*//*випробувати*, *виконувати*//*виконати вимірювання* замість *вимірювати*//*вимірити*, *здійснювати*//*здійснити гармонізування* замість *гармонізувати*//*згармонізувати*, *робити*//*зробити аналізування* замість *аналізувати*//*проаналізувати*, *проводити*//

¹ **Напівповнозначне дієслово** (англ. semi-auxiliary verb, рос. полу вспомога тельный глагол, полузнаменательный глагол [3 : 104]) – дієслово, що виконує службову функцію, зберігаючи тим чи тим чином своє лексичне значення [18 : 216].

провести нагрівання замість *нагрівати//нагріти* тощо¹. Хоча українські віддієслівні іменники на *-ня*, *-ття* у процесовому значенні, на відміну від аналогічних російських, мають дві видові форми, що різняться граматичним значенням виду, успадкованим від твірного дієслова (наприклад *вимірювання//вимірення*), конструкції з розщепленим присудком, як показують наведені вище приклади, незалежно від граматичного значення виду напівповнозначного дієслова містять віддієслівний іменник лише недоконаного виду, який має значення дії, що триває або повторюється. Це можна пояснити тим, що, по-перше, носієм граматичного значення виду в таких конструкціях є напівповнозначне дієслово, а по-друге, аналогією з фазовими дієсловами, які для всіх трьох фаз треба сполучати з дієсловами саме недоконаного виду й утвореними від них іменниками, наприклад: *почали вимірювати* = *почали вимірювання* (початкова подія), *продовжували вимірювати* = *продовжували вимірювання* (перебіг дії), *закінчили вимірювати* = *закінчили вимірювання* (кінцева подія).

Зауважимо, що у фахових текстах *випробовування*, *вимірювання*, *гармонізування*, *аналізування*, *нагрівання* – це загальнонаукові терміни, яких, як показано в табл. 1, можна вживати як в іменниковій, так і в дієслівній формі.

Таблиця 1

Перетворювання іменникових конструкцій на дієслівні

Термін в іменниковій формі	Той самий термін в дієслівній формі
1. Вимірювання тиску виконують для порівняння ... (5/42)	Тиск вимірюють (<i>особова форма дієслова</i>), щоб порівняти ... (4/30)
2. Вимірювання тиску виконано для порівняння ... (5/41)	Тиск вимірено (<i>дієслівна форма на -но, -то</i>), щоб порівняти ... (4/29)
3. Вимірювання тиску можна виконати лише за умов ... (7/45)	Вимірити (<i>інфінітив</i>) тиск можна лише за умов ... (6/32)
4. Під час вимірювання тиску одночасно виконували розраховування витрати ... (8/69)	Вимірюючи (<i>дієприслівник</i>) тиск, одночасно розраховували витрату ... (5/47)

У табл. 1, як і в подальших таблицях, наприкінці кожного прикладу в дужках проставлено кількість слів і кількість знаків із проміжками. Ці дані показують, що дієслівні конструкції не лише прозоріші, а й стисліші

¹ Двома скісними тут і далі відокремлено форми дієслова та віддієслівного іменника недоконаного виду від спільнокорених форм доконаного виду.

за іменникові. Отже, теза, що віддієслівні іменники ущільнюють текст, слухна далеко не завжди [20 : 161, 164].

В окремих конструкціях з розщепленими присудками віддієслівний іменник може мати узгоджене означення (наприклад, *виконувати (яке?) **непряме** вимірювання*) або додаток¹ (наприклад, *виконувати вимірювання (чого?) **температури**, здійснити дарування (кому?) **другові**, проводити обстежування (чим?) **зондом***).

У [20 : 164] показано, що й за наявності означення часто-густо можна обійтися без розщепленого присудка, наприклад, вживати: ***попередньо** розрахувати* замість *провести **попереднє** розраховування*, ***різко** критикувати* замість *піддати **різкій** критиці*, ***широко** впровадити* замість *забезпечити **широке** впровадження*, ***систематично** аналізувати* замість *здійснювати **систематичне** аналізування*.

Покажемо, що так само треба діяти й у випадку вживання спеціальних термінів. У [16 : 28] зазначено, що, тільки коли іменники – це терміни, без конструкцій з розщепленими присудками не обійтися, і наведено приклади (табл. 2, лівий стовпчик). У правому стовпчику табл. 2 подано наш варіант цих термінологічних конструкцій з тими самими термінами, поданими у формі дієслівної словосполуки. Отже, і для речень зі спеціальними термінами в багатьох випадках можна розщеплений присудок замінити дієслівним.

Таблиця 2

Перетворювання термінологічних конструкцій,
що містять додатки та узгоджені означення, з іменникової форми на дієслівну

Іменникова форма терміна	Дієслівна форма терміна
виконувати обробляння різанням (3/30)	обробляти різанням (2/18)
здійснювати лінійне згладжування швидких коливань (5/49)	лінійно згладжувати швидкі коливання (4/36)
виконувати автоматичне розпізнавання схеми (4/42)	автоматично розпізнавати схему (3/30)

¹ Як відомо [22 : 160], щодо синтаксичного статусу іменників, підпорядкованих віддієслівними іменникам у процесовому значенні, можливі три варіанти тлумачення: 1) як додатка; 2) як неузгодженого означення; 3) як другорядного члена речення, проміжного між додатком і означенням. Проте синтаксична традиція схиляється класифікувати їх як додатки. І ми в цій статті дотримуємось цієї традиції.

Кількості, подані в табл. 2 наприкінці кожного прикладу, показують, що, і як у табл. 1, дієслівні конструкції не лише прозоріші, а й стисліші за іменникові.

З поданих у табл. 2 прикладів можна дійти таких двох висновків:

- перетворити терміна, що є сполукою віддієслівного іменника на *-ння, -ття* у процесовому значенні з додатком, на дієслівну словосполуку з додатком можна **завжди**. Цей висновок ґрунтується на категорії валентності дієслова [6 : 269–272], яку успадковують віддієслівні іменники на *-ння, -ття* у процесовому значенні. Тому вони, на відміну від власне іменників, зберігають усі валентні позиції своїх твірних дієслів, окрім суб'єктної, із перетворюванням дієслівного керування у знахідному відмінку на іменникове керування в родовому, наприклад, *дарувати* (що?) *квіти* → *дарування* (чого?) *квітів* [6 : 53, 218]. Якщо дієслово керує іменником у непрямому відмінку, то віддієслівний іменник успадковує це керування з тим самим відмінком, наприклад: *уживати//ужити* (чого?) *термінів* → *уживання//ужиття* (чого?) *термінів*; *запобігати//запобігти* (чому?) *пожежі* → *запобігання//запобіження* (чому?) *пожежі*; *керувати//покерувати* (чим?) *відділом* → *керування//покерування* (чим?) *відділом*. З огляду на ці прості правила легко зворотно перетворити іменникову конструкцію на дієслівну;
- перетворити терміна, що є сполукою віддієслівного іменника на *-ння, -ття* у процесовому значенні з прикметником, на дієслівну словосполуку з прислівником можна **лише за умов**, що в українській мові є прислівник, утворений від прикметника в потрібному значенні. Це має місце для прикметників, поданих у табл. 2. Так, згідно з [5 : 7, 620] **автоматично** – це прислівник до **автоматичний**, а **лінійно** – це прислівник до **лінійний**. Тому прикметники в табл. 2 перетворено на прислівники правильно.

Проте інші конструкції (наприклад: *виконати//виконувати газове зварювання*) так перетворити неможливо, оскільки від прикметника **газовий** не можна утворити прислівника. Хоча таке приіменникове узгоджене означення теоретично можна було б перетворити на придієслівний додаток, але *зварювати газом* – це не термін, а жаргонний вираз, бо лексичне значення такої словосполуки не відповідає позначеному ним поняттю [21 : п. Г.2.2]: безпосередньо газом не зварюють, а теплом газів, що згоряють, нагрівають та плавлять з'єднані заготовки. Отже, у таких випадках автори змушені залишати розщеплений присудок.

2) **Нанизування непрямих відмінків**, унаслідок чого виникають ланцюжки іменників як у непроцесовому, так і у процесовому значенні переважно в одному відмінку, зазвичай родовому. У [20 : 164] слушно зазначено, що «ланцюжок у 4-5 родових відмінків сприймати вже важко, а з більшою їх кількістю зрозуміти прочитане взагалі неможливо». Це стосується і ланцюжків віддієслівних іменників на *-ння*, *-ття*, розбавлених узгодженими означеннями (табл. 3, лівий стовпчик). У цьому прикладі, узятому з [2 : 132], шість віддієслівних іменників у процесовому значенні (з яких один іншомовного походження – *ліквідація*), а ланцюжки іменників, розбавлені узгодженими означеннями, налічують по 3-4 іменники, наприклад: *завдання* (чого?) *ліквідації* (чого?) *порушень* (чого?) *статутів*. У розташованому в правому стовпчику реченні з віддієслівних іменників у процесовому значенні залишився тільки один, конче потрібний, – *порушення*, а замість інших ужито інфінітиви, що, по-перше, значно поліпшило як виклад, так і розуміння написаного речення, а по-друге, зробило текст трохи стислішим.

Таблиця 3

Замінювання віддієслівних іменників інфінітивами,
а прикметників – прислівниками.

Речення з ланцюжками віддієслівних іменників, розбавлених означеннями	Речення, у якому віддієслівних іменників замінено інфінітивами, а прикметників – прислівниками
Завдання ліквідації будь-яких порушень статутів і настанов та рішучого зміцнення дисципліни вимагають докорінного поліпшення контролю за діяльністю підлеглих, розумного використання дисциплінарних прав, усунення помилок у роботі (26/228)	Завдання зліквідувати будь-які порушення статутів і настанов та рішуче зміцнити дисципліну вимагає докорінно поліпшити контроль за діяльністю підлеглих, розумно використовувати дисциплінарні права, усувати помилки в роботі (26/222)

Як впливає з табл. 3, основним засобом уникати таких ланцюжків є вживання інфінітива замість віддієслівного іменника у процесовому значенні.

Якщо в ланцюжку поруч (без огляду на узгоджене означення) стоять два іменники, перший з яких має непроцесове значення, а другий – процесове (наприклад, *завдання* (чого?) *зміцнення*), то другий іменник бажано замінити інфінітивом. Зокрема І. Огієнко закликав уникати таких двослівних іменникових сполук і не вживати «йменника на *-ння*, *-ття* по

йменнику, – ліпше замінювати його на дієслово, бо жива українська мова не любить двох іменників поруч себе», і подав перелік із 16 іменників, після яких ліпше ставити інфінітив, аніж віддієслівний іменник на *-ння*, *-ття* у процесовому значенні [17 : 195-196]. Зауважимо, що в таких словосполучах з двох іменників другий зазвичай є не додатком, а неузгодженим означенням, і виникає природне питання, чи може таку функцію виконувати інфінітив. Відповідь на нього містить сучасна академічна граматики [6 : 285], де зазначено, що інфінітив може виконувати синтаксичну функцію атрибута і що, зокрема, в ад’єктивній синтаксичній позиції інфінітив виступає після віддієслівних іменників модального плану (*звичка, бажання, уміння, прохання, наказ, обов’язок, надія* тощо).

Проте не всі іменники можуть поєднуватися з інфінітивом, і це залежить від їхньої семантики. У [8] зазначено, що мова має близько 100 іменників, які, сполучаючись з інфінітивом, дають змогу останньому відігравати роль атрибута. На базі переліків з [17 : 196; 6 : 285; 7-8] складено зведений перелік іменників, що найбільш чітко виявляють сполучність з інфінітивом. Їх об’єднано в групи з такими значеннями: 1) **спонука, волевияв** (*наказ, розпорядження, припис, команда, завдання, директива, вимога, згода, заборона, дозвіл, настанова, рекомендація, потреба, konieczність, намір, обов’язок, зобов’язання, запрошення, пропозиція, заклик, запит* тощо); 2) **спосіб** (*мистецтво, манера, метод, наука, досвід, шлях, процес* тощо); 3) **засіб** (*знаряддя, важіль, підойма, пристрій, механізм* тощо); 4) **можливість, здатність** (*талант, шанс, okazія, секрет, уміння, змога, властивість, готовність, умілість* тощо); 5) **причиновість** (*причина, привід, резон, смисл, нагода* тощо); 6) **право** (*повноваження, привілей, прерогатива, пільга, уповноваження, компетенція* тощо); 7) **світогляд** (*доктрина, концепція, кредо, норів, звичай, звичка, політика, порядок, практика, принцип, традиція, план, проект, думка* тощо); 8) **часовий проміжок** (*час, день, година, хвилинка, момент, черга, пора, строк, термін, доба, період* тощо); 9) **призначення** (*місія, функція, доля, спроба* тощо); 10) **бажання** (*мета, ідея, ініціатива, обіцянка, каприз, манія, фантазія, прохання, надія* тощо).

Отже, у словосполучах, де перший іменник у непроцесовому значенні можна сполучити з інфінітивом, другий віддієслівний іменник на *-ння*, *-ття* у процесовому значенні треба замінити спільнокореневим інфінітивом того самого виду.

3) **Нагородження іменників на *-ння*, *-ття* через наявність однорідних членів, що називають процеси.**

Розглянемо під цим кутом зору визначення з англійськомовної та німецькомовної версії європейського стандарту EN 1594:2013 [25] та його російський та український переклади (табл. 4). Повноваження оператора трубопроводу стосуються чотирьох процесів, що їх як англійською, так і німецькою подано інфінітивами, тоді як російський перекладач використовує іменниковий стиль викладу. Під час перекладання українською виникає проблема подавання інфінітивом англійського дієслова *to maintain*. Для цього технологічного процесу традиційно використовують двослівний термін-іменник *технічне обслуговування*. Але його можна перетворити на дієслівну форму *технічно обслуговувати* (табл. 4), оскільки згідно з [5 : 1448] *технічно* – це прислівник до *технічний* у значеннях 1, 2, 4; а у розглядуваному терміні прикметника *технічний* вжито саме в значенні 2: «який стосується роботи машин і механізмів, пов'язаний з їх використанням, обслуговуванням, збереженням і т. ін.». До речі, німецьким відповідником англійського *to maintain* так само є двослівна словосполука прислівника (нім. Adverb) *instand* та інфінітива (нім. Infinitiv) *zu halten*.

Подані в табл. 4 числові дані показують, що через відсутність флексій та інші властивості англійської мови текст цією мовою найстисліший. Німецький текст через артиклі й частки *zu* перед інфінітивами має більшу, ніж англійський, кількість як знаків, так і слів, а російський текст через іменниковий виклад має більше знаків, ніж німецький, хоча й меншу кількість слів, оскільки в російській мові нема артиклів і часток перед інфінітивами. Дієслівний стиль українського тексту забезпечує меншу кількість слів і знаків, ніж у російського та німецького. Це ще раз свідчить про переваги дієслівного стилю.

3. Типові помилки вживання віддієслівних іменників на *-ння, -ття, там де вони доречні*.

Оскільки ці типові помилки детально проаналізовано в наших статтях [10; 12], розглянемо їх стисло.

По-перше, багато авторів не відчувають граматичної відмінності спільнокореневих іменників у процесовому значенні, утворених від видової пари дієслів, (наприклад, *змінювання* і *змінення, розробляння* і *розроблення, коригування* і *скоригування*) і значеннєву відмінність цих іменників, зумовлену різним успадкованим граматичним значенням виду. І, відповідно, вживають того самого іменника як у значенні перебігу процесу, що триває або повторюється, так і в значенні події (того, що відбулося або відбудеться). Детальні рекомендації щодо розмежування цих іменників викладено у [21 : п. Г.5.1].

Таблиця 4

Визначення з європейського стандарту та його переклади.

Стандарт EN 1594:2013, п. 3.31		Російський переклад	Український переклад
Англійськомовна версія	Німецькомовна версія		
pipeline operator – private or public organisation authorised to design, construct and/or operate and maintain the gas infrastructure (17/133)	Leitungsbetreiber – privatisches oder öffentliches Unternehmen, das die Erlaubnis besitzt, die Gasinfrastruktur zu planen, zu bauen und/oder zu betreiben und instand zu halten (22/185)	оператор трубопровода – частная или государственная организация, уполномоченная на проведение работ по проектированию, сооружению и/или эксплуатации и техническому обслуживанию газовой инфраструктуры (20/199).	оператор трубопроводу – приватна або публічна організація, уповноважена проєктувати, будувати та/або експлуатувати та технічно обслуговувати газову інфраструктуру (16/162)

По-друге, іменників у процесовому значенні, утворених від дієслів недоконаного виду, уживають у множині (наприклад, *засоби вимірювань, пристрої нарізувань*), що суперечить їхньому граматичному значенню та їхній семантиці. Згідно з [15 : п. 6.1.3; 21 : п. Г.5.2] віддієслівні іменники на *-ння, -ття*, які позначають незавершений процес, що триває або повторюється, треба вживати тільки в однині (наприклад: *засоби охолодження, методи досліджування, період спостереження*). Проте іменник, що позначає завершений процес, подають у множині, якщо обсяг виконуваних операцій певним чином визначено (наприклад, *кількість охолоджень, серія досліджень, дати спостережень*).

По-третє, уживають того самого віддієслівного іменника на *-ння, -ття* як у процесовому, так і в непроцесовому значеннях, чим порушують вимогу однозначної відповідності терміна поняттю [21 : п. Г.2.3]. Згідно з [15 : п. 6.1.4; 21 : п. Г.5.1] треба відрізнити назву процесу (незавершеного або повторюваного//завершеного) від назви наслідку процесу, використовуючи, де це можливо, різні спільнокореневі іменники (наприклад, *змінювання//змінення – зміна; розтягування//розтягнення – розтяг; згинання//зігнення – згин; вимірювання//вимірення – вимір; нарізування//нарізання – нарізь* тощо). Не від усіх українських дієслів можна утворити три спільнокореневі іменники на позначання процесових понять. Іноді це тільки два іменники: *спостереження* та *спостереження*. У такому випадку рекомендуємо в значенні події вживати іменника *спостереження*, а результат позначати термінами *результат спостереження*, а в множині також використовувати термін *дані спостережень*.

По-четверте, не розрізняють утворених від дієслів на *-увати (-ювати)* спільнокореневих іменників на *-ування (-ювання)* і *-вання* (наприклад, *риштування і ристування, угрупування і угрупвання, малювання і мальвання*). Згідно з [14 : 218; 23 : 32; 13] у віддієслівних іменників суфікс залежить від значення: іменник у процесовому значенні має суфікс дієслова *-ува- (-юва-)*, а іменник у предметовому значенні результату процесу і збірності – суфікс *-ва-*, причому від того самого дієслова можна утворити обидва іменники: *клінцювати → клінцювання* (процес) та *клінцювання* (предмет), *обгрунтувати → обгрутування* (процес) та *обгрутування* (предмет), *риштувати → ристування* (процес) та *риштування* (предмет); *спростувати → спростування* (процес) та *спростування* (предмет), *угрупувати → угрупування* (процес) та *угрупвання* (предмет), *умблювати → умблювання* (процес) та *умбльвання* (предмет), *устаткувати → устаткування* (процес) та *устаткування* (предмет) тощо.

Висновки

1. З огляду на норми української мови у фахових текстах треба скрізь, де це можливо, віддієслівні іменники на **-ння**, **-ття** у процесовому значенні замінити дієслівними формами. А для цього:

- згідно з правилами міжнародної та української стандартизації як терміна вживати особової форми дієслова, дієслівної форми на **-но**, **-то**, інфінітива чи дієприслівника замість відповідного віддієслівного іменника на **-ння**, **-ття** у процесовому значенні, навіть якщо терміна застандартизовано в іменниковій формі. При цьому залежно від контексту обирати для особової форми дієслова чи зазначених віддієслівних утворів відповідне граматичне значення виду (недоконаний чи доконаний);
- **завжди** перетворювати терміна, що є сполукою віддієслівного іменника на **-ння**, **-ття** у процесовому значенні з іменниковим додатком, на дієслівну словосполуку з цим додатком;
- перетворювати терміна, що є сполукою віддієслівного іменника на **-ння**, **-ття** у процесовому значенні з прикметником, на дієслівну словосполуку з прислівником за умови, що в українській мові є прислівник, утворений від прикметника в потрібному значенні;
- якщо в ланцюжку поруч (без огляду на узгоджене означення) стоять два іменники, перший з яких має непроцесове значення й може сполучатися з інфінітивом, а другий має процесове значення, то треба цей другий іменник перетворити на інфінітив.

2. У контекстах, де доречні віддієслівні іменники на **-ння**, **-ття** у процесовому значенні, їх треба правильно вживати з огляду на граматичні особливості української мови, а саме:

- розрізнити їх за видом так само, як і їхні твірні дієслова;
- відрізнити їх від іменників, що позначають наслідок процесу та інші процесові поняття, використовуючи, де це можливо, різні спільнокореневі іменники.

Список використаної літератури

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської : навч. посібник. 3-тє вид., доп. і перероб. Львів : Апріорі, 2017. 304 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. К. : Радянський письменник, 1970. 254 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд. стереотип. М. : Советская энциклопедия, 1969. 608 с.

4. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. К. : Наук. думка, 1977. Т. 2. Українська мова. 632 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / за ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
7. Гандзюк О. М. Інфінітив як атрибутивна синтаксема. *Уч. записки Таврического нац. ун-та / Таврический национальній университет имени В. И. Вернадского. Симферополь*, 2005. Т. 18 (57). № 2 : Филология. С. 24–26.
8. Гандзюк О.М. Частини мови: специфіка атрибутивних синтаксем. *Ukrainistika – minulost, přítomnost, budoucnost: sborník vědeckých prací*. Brno, 2004. S. 201–209.
9. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К. : Вища школа, 1985. 360 с.
10. Гінзбург М. Система правил українського ділового і наукового стилю. *Українська мова*. 2006. № 2. С. 30–43.
11. Гінзбург М. Щодо засадничих понять, пов'язаних з подаванням процесів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології*. 2010. № 676. С. 8–14.
12. Гінзбург М. Щодо синтаксичних помилок у нормативних документах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2009. № 2. С. 22–30.
13. Гінзбург М., Левіна С. Відродити творення термінів на позначання наслідку процесу. *Українська мова*. 2007. № 4. С. 96–101.
14. Наконечний М. Українська мова: програма-конспект з додатком про новий правопис український. Х. : Рух, [1928]. 240 с. (Бібліотека українознавства).
15. Національна стандартизація. Правила розроблення, викладання та оформлення національних нормативних документів : ДСТУ 1.5:2015. К. : ДП «УкрНДНЦ», 2015. IV, 61 с. (Національний стандарт України).
16. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор : порадник з української мови. К. : Українська книга, 1998. 240 с.
17. Огієнко І. Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. К. : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
18. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. 3-е изд., испр. и доп. М. : Просвещение, 1985. 399 с.
19. Розенталь Д. Э. Справочник по правописанию и литературной правке : для работников печати. 4-е изд., испр. и доп. М. : Книга, 1985. 336 с.
20. Селігей П. Світло і тіні наукового стилю. К. : Вид. дім «Києво-могилянська академія», 2016. 627 с.
21. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2009. К. : Держспоживстандарт України, 2010. IV, 31 с. (Національний стандарт України).
22. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Укр. енцикл., 2004. 824 с.

23. Український правопис. вид. друге, випр. і доп. К. : Вид-во АН УРСР, 1961. 272 с.
24. Ярема С. На теми української наукової мови. Львів : Українське товариство з механіки руйнування матеріалів, Львівське крайове товариство «Рідна школа», Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. 44 с.
25. Gas infrastructure – Pipelines for maximum operating pressure over 16 bar – Functional requirements : EN 1594:2013. CEN, 2013. 93 p. (European Standard) (Газова інфраструктура – Трубопроводи з максимальним робочим тиском понад 16 бар – Функційні вимоги. Європейський стандарт).
26. Terminological entries in standards – Part 1: General requirements and examples of presentation : ISO 10241-1:2011. First edition, 2011-04-15. ISO, 2011. VI, 58 p. (Термінологічні статті у стандартах – Частина 1 : Загальні вимоги та приклади подання)
27. Translation services – Requirements for translation services : ISO 17100:2015. First edition, 2015-05-01. ISO, 2015. VI, 20 p. (Перекладча послуга – Вимоги до перекладчих послуг)

ANALYSIS OF THE MOST COMMON ERRORS OF EXPRESSING PROCESS CONCEPTS IN UKRAINIAN SPECIAL TEXTS

Mykhailo Ginzburg

The article reviews peculiarities of expressing process concepts, which are important for special texts and related to the verbal form of terms and the grammatical category of the verbal nouns in *-nnia*, *-ttia* with the process meaning, which are inherited from the derivative verbs.

Keywords: process, thing, process, process concept, term, process meaning, verb, verbal noun, infinitive, diiepryslivnyk (adverbial participle), verbal forms in *-no*, *-to*.

ЗМІСТ

<i>Володимир Мельник.</i> Наука як самопосвята	3
<i>Святослав Пилипчук.</i> З любов'ю до слова	5
<i>Тетяна Космеда, Галина Біловус.</i> Термінологічна наукова школа професора Ірини Миколаївни Кочан	7
<i>Неля Нікуліна.</i> Українське термінознавство в іменах сучасників: Ірина Миколаївна Кочан	22
Науково-методичний доробок професора Ірини Кочан	30

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МОВОЗНАВСТВА

<i>Софія Булик-Верхола.</i> Державна мова в законодавстві України	68
<i>Анатолій Загнітко.</i> Новітні процеси в сучасному об'єктивному синтаксисі: типологія і функції	77
<i>Зоряна Куньч.</i> Сучасне академічне красномовство в контексті еколінгвістики: проблема вживання запозичень	89
<i>Володимир Пілецький.</i> Сучасні правописні дискусії: нейролінгвістичний аспект	99
<i>Олександра Сербенська.</i> Голос у трактуванні різних людських спільнот. Фрагменти	105

ТЕРМІНОЛОГІЯ І ТЕРМІНОГРАФІЯ

<i>Михайло Гінзбург.</i> Аналіз деяких вад українських фахових текстів, пов'язаних з подаванням процесових понять	113
--	-----

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

У ВИМІРАХ СЛОВА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

НА ПОШАНУ ПРОФЕСОРА ІРИНИ КОЧАН

Упорядники:

Олександра Антонів, Оксана Туркевич, Іванна Фецько

Формат 60×84/16. Умовн. друк. арк. 29,2. Наклад прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні «Коло».
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівської обл., 82100.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №498 від 20.06.2001 р.

У 11 **У вимірах слова** : збірник наукових праць на пошану професора Ірини Кочан / упоряд. Олександра Антонів, Оксана Туркевич, Іванна Фецько. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 502 с. ; фото.

У збірнику праць на пошану професора Ірини Кочан вміщено наукові статті, присвячені актуальним питанням мовознавства, термінології, термінографії, лексикології, лексикографії, граматики, лінгвостилістики, культури мови, лінгводидактики, історії мови. Подано науково-методичний доробок д-ра філологічних наук, проф. Ірини Кочан.

Для науковців, викладачів і студентів закладів вищої освіти.

УДК 811.161.2-057.4]:378.4(477.83-25)ЛНУ(082.2)